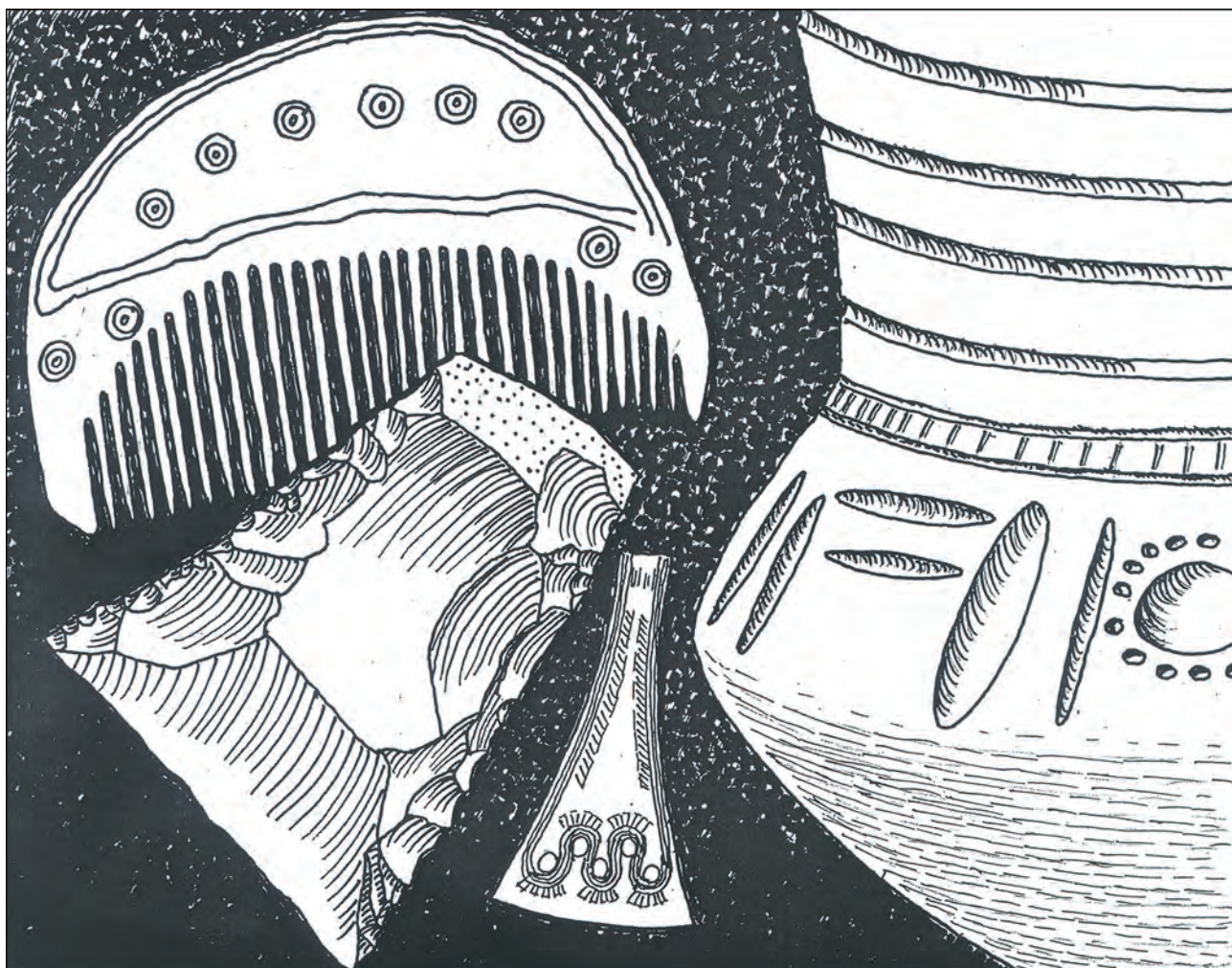

Arkeologisk utredning i Kviberg – med marinarkeologi i Sävveån

Fastighet Kviberg 741:34 m.fl.
Utredning | Göteborgs kommun

Jens Lindström, Johannes Nieminen och Karin Nordström

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN
GÖTEBORGS STADSMUSEUM
ISSN 1651-7636
© Göteborgs Stadsmuseum 2005
Norra Hamngatan 12
411 14 GÖTEBORG
www.stadsmuseum.goteborg.se

REDAKTION
Magnus von der Luft
Johannes Nieminen
Ulf Ragnesten

OMSLAGETS GRAFISKA FORM OCH LAYOUT
Mimmi Andersson
Teckning: Hans Dillner

TOPOGRAFISKA OCH EKONOMISKA KARTAN
© Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3211

KARTOR FRÅN STADSBYGGNADSKONTORETS DATABAS
© Göteborgs Stadsbyggnadskontor

Innehåll

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	3
INLEDNING	5
RAPPORTENS UPPLÄGG	5
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ	7
UTSEENDE FÖRE UNDERSÖKNING	
Land	10
Vatten	10
TIDIGARE FYND OCH UNDERSÖKNINGAR	11
MÅLSÄTTNING	11
UNDERSÖKNINGSMETOD	
Land	11
Vatten	12
UNDERSÖKNINGSIAKTTAGELSER	
Land	12
Vatten	13
FYNDBESKRIVNING	
Land	17
Vatten	18
TOLKNING OCH DATERING	
Land	18
Vatten	19
ANTIKNVARISK BEDÖMNING	
Land	21
Vatten	21
KARTSTUDIER	22
LANDERIER	22
KVIBERGSNÄS LANDERIS HISTORIK	23
KVIBERGSNÄS BESKRIVNING OCH KARAKTERISERING	25
KVIBERGSNÄS LANDERI KARTSTUDIER	27
ANTIKNVARISK BEDÖMNING AV KVIBERGSNÄS LANDERI	27
UTREDNINGSPÅGÅRSEN I SAMMANFATTNING	27
LITTERATUR	29

Fig. 1. Topografisk karta med utredningsområdet i Kviberg markerat. Skala 1:100000.

INLEDNING

Utredningsområdet på land omfattade ett drygt 37 hektar stort område vilket är beläget 2 till 18 meter över havet och ligger strax väster och söder om Kvibergs gamla regemente i stadsdelen Kviberg. Vid den landbaserade delen av utredningen upptäcktes en ny fornlämning med boplatsindikerande fynd. På ett större bergsimpediment som låg i utredningsområdets sydvästra del hittades flinta av mellan-neolitisk karaktär. I skrivande stund har fornlämningen inte hunnit få något fornlämningsnummer från Riksantikvarieämbetet. I rapporten benämns den därför som Int. Nr 159 i Göteborgs Stadsmuseums interna nummerserie.

Utredningsområdet omfattade även den norra halvan av Sävveån vilken för övrigt utgjorde utredningsområdets södra begränsning. Sävveåns sträckning inom utredningsområdet uppgick till ca 1 km och utredningen i ån utfördes av dykande arkeologer från Bohusläns museum. Vid utredningen påträffades två tidigare okända pålanläggningar intill den norra åstranden varav en konstaterades som fornlämning. I den östligaste delen av utredningsområdet, nedanför landeriet Kvibergsnäs, påträffades en bryggglämning samt ett kulturlager vilket preliminär daterades till 1600-1900 tal. Kulturlagret har registrerats som fornlämning.

Om inte områdena för de nyupptäckta fornlämningarna kan skyddas från exploatering bör dessa förundersökas i sin helhet.

Inom ramen för utredningen genomfördes även en kulturhistorisk dokumentation av Kvibergsnäs landeri, som är det enda i Göteborg med ekonomi- och mangårdsbyggnader bevarade. Landeriet går tillbaka till mitten av 1600-talet. Dagens fastigheter härstammar dock från 1700-talet. När det gäller landeriet anser Stadsmuseet att det är av byggnadsminnesklass och bör skyddas genom kulturminneslagen kapitel 3 och genom bestämmelser i detaljplan.

RAPPORTENS UPPLÄGG

Som ovan nämnts har utredningen innefattat både en land- och en undervattensarkeologisk del. Den arkeologiska utredningen har vidare kompletterats med en kulturhistorisk dokumentation av Kvibergsnäs landeri. Resultatredovisningen från utredningen på land och i vatten har i största möjliga mån integrerats i rapportredovisningen. I de fall där det varit nödvändigt att skilja på informationen för tydlighetens skull framgår det av rubrikerna i rapporten. Den kulturhistoriska dokumentationen redovisas sist i texten.

Redovisningen av den landbaserade arkeologin har gjorts av Johannes Niemi vid Göteborgs Stadsmuseum, medan den undervattensarkeologiska delen är författad av Jens Lindström verksam vid Bohusläns museum. När det gäller den kulturhistoriska dokumentationen är den utförd och beskriven av Karin Nordström vid Göteborgs Stadsmuseum.

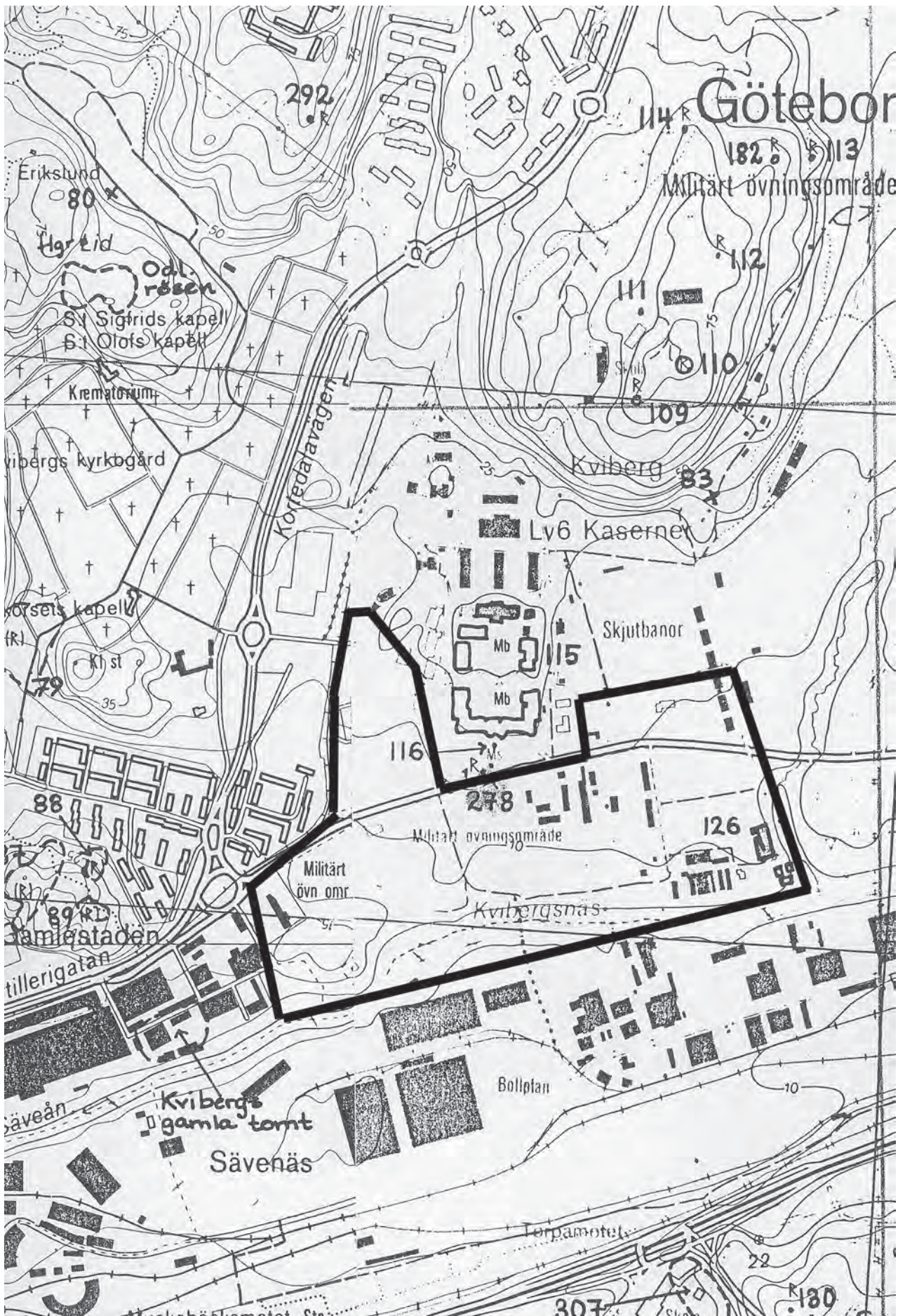

Fig. 2. Ekonomisk karta med utredningsområdet markerat. Skala 1:10000.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Utredningsområdet utgörs av två större delområden, nedan betecknade yta A och B (Fig. 2 och bilaga 1, Fig. 20). Yta A består av ett ca 16 hektar stort område väster och sydväst om Kvibergs gamla regemente. Landskapet utgörs till största delen av öppna gräsytor som i sydväst ansluter till ett större bergs impediment. Området avgränsas i söder av Sävån.

Yta B som ligger söder och sydöst om Kvibergs gamla regemente är ca 20 hektar stort. Omgivningen utgörs av flacka lågt belägna öppna ytor som i söder sluttar ner mot Sävån. I det sydöstra hörnet av området ligger idag Kvibergsnäs landeri. Landeriet är det enda i Göteborg som har ekonomi- och mangårdsbyggnader bevarade. Kvibergsnäs landeri anläggs vid mitten av 1600-talet. Dagens byggnader härstammar emellertid från 1700-talet (se under rubriken Kvibergsnäs landeri).

De öppna lägre partierna inom de båda delområdena är belägna 2 till 16 m över havet, medan bergsområdet i sydväst når upp till 18 m över dagens strandlinjenivå. Inom utredningsområdet fanns inga kända fornlämningar, emellertid ligger ett flertal förhistoriska boplatser omedelbart väster om området. Dessa boplatser återfinns idag på mindre bergsområden som omges av lågt belägna bebyggda marker. Gö 87, 88 och 89 är stenåldersboplatser och ligger alla på samma bergsområde (Fig. 2). Från platserna finns rikligt med fynd av flinta från stenålderns olika perioder. De daterbara fynden från Gö 87 domineras av mellan-neolitiskt material, bland annat i form av en cylindrisk spånkärna och ett flertal spån. (GAM 63286-63289, 49114 m.fl.)

Mellan-neolitiska fynd finns även från Gö 88. Där har man funnit ett flertal spånpilspetsar med tånge av mellan-neolitisk typ samt ett rikligt spånmaterial från perioden (GAM 75362-75377, 75362-75377 m. fl.). Även från Gö 79 finns en del neolitiska fynd. Det mellan-neolitiska inslaget är dock inte lika tydligt här. Gö 89 har däremot tolkats som en boplatz från mesolitikum. Där har bland annat påträffats ett antal skivyxor (GAM 57825-57828). Utöver boplatserna väster om utredningsområdet ligger även en skålgropsförekomst (Gö 278) i direkt anslutning till yta B (Fig. 2).

I ljuset av utredningsresultaten är de mellan-neolitiska boplatserna av störst intresse i detta sammanhang. I nuläget bedöms de boplatzindikerande fynd som gjordes vid utredningen (Int. Nr 159) överstämja både kronologiskt och topografiskt med det mellan-neolitiska materialet från Gö 79, 87, 88. Ser man till gängse strandförskjutningskurvor över Göteborgsområdet låg dessa boplatser/aktivitetsytor i inloppet till en dåtida havsvik som skar in i inlandet, tre av dessa låg dessutom på mindre öar (Fig. 11, 12).

Sävåns sträckning inom utredningsområdet uppgick till ca 1 km och området omfattade den norra sidan av ån, vilken gränsar mot den södra delen av utred-

Fig. 4. Bilden visar delar av de störda områdena inom yta B . Foto: Johannes Nieminen/
Göteborgs Stadsmuseum.

Fig. 5. I bakgrunden syns det bergsimpediment där fornlämningen med Int. Nr 159
påträffades. Foto: Johannes Nieminen/Göteborgs Stadsmuseum.

ningsområdet på land (Bilaga 1, Fig. 24). Nedströms begränsades området av en mindre marina för fritidsbåtar och uppströms av Kvibergsbäcken som mynnar strax öster om Kvibergsnäs landeri. Strandzonen inom den största delen av sträckningen bestod av gles blandskog samt snår och buskvegetation.

Den undervattensarkeologiska insatsen motiverades utifrån Sävåns betydelse ur kommunikationsperspektiv. Ån har utgjort länken mellan Göta älv och skärgårdslandskapet nedströms och vidare upp i sjön Sävelången och ytterligare sjösystem.

Nya Lödöses etablering under senmedeltid vid Sävåns mynning måste avsevärt ha ökat dess betydelse som transport- och kommunikationslänk. I sådana miljöer finns goda förutsättningar att påträffa en stor variation av marina anläggningar. Några exempel på anläggningar som man kunde förvänta sig att påträffa i Sävån var farledsspärrar, oftast i form av omfattande pålanläggningar, bro-, brygg- och fartygslämningar samt lämningar av fasta fisken.

Fig. 6. Sävån vid Kvibergsbron omedelbart söder om Kvibergs garnison. Notera erosionsskyddet i form av sprängsten till vänster i bild (norra stranden). Foto: Jens Lindström/Bohusläns museum.

UTSEENDE FÖRE UNDERSÖKNING

Land

Som det ovan nämnts är utredningsområdet beläget 2 till 18 meter över havet. Den helt övervägande delen av området ligger dock under 10-metersnivån. Inom yta A består de öppna lågt belägna ytorna av två fotbollsplaner samt ett område med kolonilotter. På yta B utgörs dessa dels av exploaterade tomter bebyggda med industrifastigheter, bostadshus och parkeringsytor, dels av öppna ytor bestående av en fotbollsplan samt gräs och slybevuxna områden mellan de befintliga byggnaderna. På de lågt belägna partierna finns därmed inga ytor där stratigrafin inte är störd av senare tiders verksamheter, vilket naturligtvis försvårar förekomsten av bevarat tolkningsbart förhistoriskt material (Fig. 4).

Något annorlunda förhåller det sig med det bergsparti som är beläget i utredningsområdets sydvästra hörn. Bergets högsta punkt når upp till 18 meter över havet. Omgivningen kan karakteriseras som ett äldre igenvuxet trädgårds- och parklandskap bevuxet med större ädellövträd och sly. Majoriteten av ytorna har troligtvis inte varit uppodlade i modern tid, vilket självklart har mycket att göra med topografin. Det var också här som fornlämningen med Int. Nr 159 påträffades (Fig. 5, 21).

Vatten

Säveåns stränder är idag tydligt präglade av försök till att förhindra stranderosion. Längs betydande delar av sträckningen konstaterades pålstråk, synliga ovan vattenytan, längs båda kanterna av ån. Pålarnas primära syfte har med största sannolikhet varit att förebygga jordskred till följd av vattnets eroderande inverkan på stränderna. Det finns flera exempel på jordskred som inträffat utmed Säveåns lopp under historisk tid. Det största och mest förödande inträffade på 1600-talet i närheten av Partille och det krävde åtskilliga människoliv. I början av 1890-talet inträffade ett jordskred i mitten av utredningsområdet nedanför Kvibergs garnison i samband med sprängningsarbeten vid uppförandet av Kvibergs kaserner. Mindre och inte lika omfattande skred har inträffat så sent som på 1940-talet (Caldenius 1946:3).

Vid platsen för den nya Kvibergsbron, nedanför Kvibergs garnison, har man idag försökt lösa erosionsproblemet genom att lägga ut makadam och sprängsten. Detta erosionsskydd noterades längs en sträcka om ca 200 meter nedströms Kvibergsbron (Fig. 6).

TIDIGARE FYND OCH UNDERSÖKNINGAR

Inga tidigare arkeologiska undersökningar har genomförts inom utredningsområdet. Det finns inte heller några uppgifter om tidigare registrerade fynd från området.

Inte heller Sävån har tidigare varit föremål för antikvariska undersökningar även om ett flertal fynd av antikvariskt intresse påträffats i Sävån under 1900-talet. En stor del av fynden från det medeltida Nya Lödöse har påträffats i samband med muddringsarbeten i Sävån, däribland fyra båtar som dessvärre inte konserverats eller publicerats (Järpe 1986:56). Ett av dessa vrakfynd gjordes år 1937 vid grävningens arbeten i Sävåns botten inför uppförandet av en järnvägsbro vid Slakthuset i Gamlestaden. Vrakfyndet utgjordes av spantdelar, bordläggning samt en kanonkula (Marstrandstidningen 1937). Vid Gamlestadens fabriker påträffades i början av 1900-talet ett medeltida tvåhandssvärd under muddringsarbeten i ån (Edsler 1999:21).

MÅLSÄTTNING

Den arkeologiska utredningen har främst syftat till att fastsälla förekomsten av tidigare okända fornlämningar inom utredningsområdet. Eftersom det fanns planer på exploatering i anslutning till Sävån har utredningens målsättning även varit att söka efter okända lämningar i ån.

Med tanke på att det legat och ligger kulturhistoriskt intressanta byggnader inom området har ytterligare ett syfte varit att genom kartstudier studera dessa miljöer. Kartstudierna ledde i sin tur fram till den dokumentation som genomförts av Kvibergsnäs landeri.

UNDERSÖKNINGSMETOD

Med hänvisning till utredningens syften har följande metoder använts för att söka efter och dokumentera eventuella nyupptäckta fornlämningar och kulturhistoriskt intressanta miljöer på land och i vatten:

Land

- Studier och rektifiering av äldre kartmaterial
- Sökschaktsgrävning med grävmaskin
- Dokumentationen har gjorts med GPS samt på papper, ritfilm och foto för vidare efterbearbetning i ett digitalt kartprogram.

Vatten

- Studier av äldre kartmaterial
- Okulär inventering av åbotten mellan den norra åstranden och mitten av ån.
- Provgropsgrävning samt punktstudier av anläggningar påträffade under den okulära inventeringen.
- Dokumentation har gjorts med GPS och digitalfoto för vidare digital bearbetning.

UNDERSÖKNINGSIAKTTAGELSER

Land

Inom yta A och B grävdes sammanlagt 78 sökschakt. Dessa resulterade endast i en nyupptäckt fornlämning med boplotsindikerande fynd på fastigheten Kviberg 741:34 (bilaga 1, Fig. 21). Nedan görs en allmän beskrivning av grävningssiakttagelserna från utredningen. En mer detaljerad schaktbeskrivning för den nyupptäckta fornlämningen presenteras i bilaga 2.

Boplotsområdet utgörs av den högst belägna delen av det större bergsområde som ligger i utredningsområdets sydvästra hörn. I schakt 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12 och 33 hittades slagen flinta av mellanoolitisk karaktär (bilaga 1, Fig. 21). Fynden var rikligast i schakt 6 och 7 och bestod av avslag, spån, och ett fåtal flintartefakter (se avsnittet fyndbeskrivning).

Fynden framkom redan i den övre delen av ett grusigt sandlager direkt under den ca 0,4 m tjocka sandiga matjorden. Boplatsslämningarna kunde alltså konstateras redan i ett tidigt skede och därmed kunde den fyndförande horisonten bevaras relativt intakt i flertalet av schakten. För att få en bild av stratigrafin inom området grävdes emellertid schakt 2 ner till leran (bilaga 2).

Med den preliminära mellanoolitiska dateringen för ögonen avgränsas boplatsten på ett naturligt sätt av den omgivande topografin. Enligt gängse strandlinjeförskjutningskurvor över Göteborgsområdet har boplatsten legat på en mindre ö i inloppet till en dåtida havsvik (Påsse 2001).

Schakt 12 till 15 grävdes på en platå strax öster om fornlämningen. Avsatsen är belägen ca 2 m lägre än boplotsområdet. Det var endast S 12 som uppvisade en orörd stratigrafi. Under matjorden framkom ett 0,6 m tjockt rödbrunt sandlager som i sin tur överlagrade ljus sand. Schaktet grävdes ner till 1 m djup utan att vi nådde något ler- eller silt lager. I den rödbruna sandhorisonten framkom 2 spån och 7 avslag. Om fynden är samtida med de från boplotsområdet bör dessa ha legat i ett dåtida vattenavsatt lager (bilaga 1, Fig. 21).

Utöver den nyupptäckta boplatsten påträffades tre anläggningar i schakt 35 (bilaga 1, Fig. 21). Anläggningarna snittades eftersom vi inte fann något fyndmaterial

som kunde knytas till dessa. Det visade sig dock att de innehöll recent material i form av tegel och porslin. De bedömdes därför som sentida. Även fyllningens humösa karaktär stödde tolkningen.

I resterande schakt inom yta A påträffades enstaka flintor och en del sentida historiskt material, mestadels i form av porslin (bilaga 1, Fig. 21, 22 till och med schakt 49).

I området för fotbollsplanerna (S 28-32 och 41-49) utgjordes stratigrafin generellt av ca 0,3 m lerig matjord som överlagrade silt/lera (bilaga 1, Fig. 22).

På de lägre partierna i anslutning till bergsområdet var lagerföljden oftast störd, framför allt söder om berget i slänten ner mot Sävån. Där det låg ca 0,8 m pålagd sprängsten vilken troligtvis lagts dit som skydd för att förhindra ras ner i ån (S 24 ch 26, bilaga 1, Fig. 21).

Inom yta B grävdes 38 schakt (bilaga 1, Fig. 23). Fynden bestod av enstaka flintbitar och en del sentida historiska fynd. Schakt 50, 51 och 52 grävdes på andra sidan vägen från skålgropsförekomsten Gö 278 räknat (bilaga 1, Fig. 22). Lagerföljden i schakten var dock störd och bestod av pålagt grus ovanpå lera.

Även inom yta B fanns en fotbollsplan där stratigrafin var den samma som på bollplanerna inom yta A (S 53 till 55). Schakt 56 till 59 grävdes på en tidigare bebyggd yta med omrörda lager som överlagrade siltig lera. Det samma gäller S 72 till 78 som schaktades på motsatt sida om Kvibergsvägen. Schakt 60 till 71 grävdes på en plantskola. Lagerföljden i schakten bestod av ca 0,35 m lerig matjord som överlagrade lera (bilaga 1, Fig. 23.).

Vatten

Utredningen i Sävån försvårades av att omkullfallna träd delvis blockerade vattenområdet närmast stranden och ett område var kraftigt vassbevuxet och därför inte möjligt att utreda (bilaga 1, Fig. 24, 25). Den totala storleken på det planerade utredningsområdet uppgick till ca 11 000 kvm och den utredda delen uppgick till ca 10 500 kvm vilket innebär att ca fem procent av det planerade utredningsområdet inte gick att utreda. Längs en ca 200 meter lång sträcka nedströms Kvibergsbron konstaterades att åstranden även här erosionskyddats med hjälp av sprängsten och makadam varför även denna del av utredningsområdet får betraktas som outredd.

Bottensubstratet i utredningsområdet varierade. Bottenskikten närmast åstranden bestod mestadels av sten, grus och sand och i mitten av ån bestod botten av frameroderad glaciärra och sand. Utmed större delen av åsträckningen inom utredningsområdet gick det att följa en rörledning i mitten av ån vilken föreföll vara delvis nedmuddrad i åbotten. Vattendjupet i ån varierade mellan några decimeter inne vid stranden till ca 3,5 meter i mitten av ån. På grund av vattnets eroderade verkan påträffades lösa sediment enbart sporadiskt inom den utredda sträckan. Med anledning härav och på grund av försvårande omständigheter i form av stark ström

och dålig sikt grävdes inte lika många provgropar som planerat. För att hinna med botteninventering inom utsatt tid prioriterades botteninventering på bekostnad av provgropsgrävning. Under utredningen påträffades fyra områden/anläggningar av antikvariskt intresse (bilaga 1, Fig. 25).

Område 1

På åbottnen utanför landeriet Kvibergsnäs grävdes 4 provgropar och här konstaterades ett kulturlager/utkastlager bestående av keramik-, glas- och porslinsfragment samt enstaka fragment av kritpipor (bilaga 1, Fig. 25). Den påträffade keramiken hade stor kronologisk spridning och den daterades preliminärt från sent 1600-tal till och med tidigt 1900-tal.

Anläggning 1

Intill åstranden mitt för huvudingången på huvudbyggnaden Kvibergsnäs påträffades ett antal eroderade pålar i botten som med största sannolikhet representerar lämningarna av en brygga som finns återgiven på en karta från 1877 (Fig. 14), samt på ett fotografi från sekelskiftet 18-1900 tal (Fig. 15). Landfästet till bryggan är dessutom synligt i den i sten anlagda strandskoningen vilken sträcker sig från ovan nämnda brygglämning och vidare uppströms mot Kvibergsbäckens utlopp i Sävån, en sträcka om ca 60 meter (Fig. 7 och bilaga 1, Fig. 14). Även Kvibergsbäckens strandkanter närmast Sävån är stenskodda om än delvis förstörda av senare tiders åverkan.

Anläggning 2

Denna anläggning består av en enkel pålad som löper parallellt med den norra åstranden längs en sträcka om ca 60 meter (Bilaga 1, Fig. 25). Pålarna står idag mellan 1-2 meter från stranden och en del av pålarna är synliga ovan vattenytan. Avstånden mellan pålarna varierar mellan 1-1,5 meter och vattendjupet på platsen är ca en meter. Pålarna är vertikalt nedslagna i åbottnen och diametern på pålarna är ca 0,15 meter. De delar av pålarna som sticker upp ovanför botten är kraftigt eroderade och antyder hög ålder (Fig. 8 samt bilaga 3)

Anläggning 3

Ett tiotal meter uppströms den nybyggda Kvibergsbron påträffades en pålkoncentration på en meters vattendjup bestående av fem grövre pålar. Pålarnas diameter uppmättes till ca 0,25 m och de var avbrutna ca 0,5 m ovanför botten och de flesta av dem hade en svag lutning åt öster (nedströms). En av pålarna sågades av för dendrokronologisk datering men den kunde ej med säkerhet dateras då den hade för få årsringar för att ge en säker datering (Alf Bråthen, muntlig uppgift). Troligtvis utgör pålkoncentrationen lämningarna av en gångbro som uppfördes över Sävån på 1920-talet av Göta ingenjörkår (Andersson, 1994:84)

Fig. 7. Landfästet till den i vattnet påträffade bryggglämningen nedanför huvudbyggnaden till Kvibergsnäs landeri.
Foto: Jens Lindström/Bohusläns museum

Fig. 8. Två av pålarna i anläggning 2, fotograferade in situ på Sävåns botten.
Foto: Staffan von Arbin/Bohusläns museum

FYNDBESKRIVNING

Land

Fynden från Int. Nr 159 bestod av 27 avslag, 9 spån och en mindre mängd övrig slagen flinta. Utöver avlagsmaterialet framkom även ett fåtal artefakter i form av 1 fragmenterad cylindrisk spånkärna, 1 möjligt fragment av en cylindrisk spånkärna, 1 övrig kärna, 1 spånkniv samt 1 tvärpil (bilaga 2). Flintan var genomgående finkornig och av god kvalitet. Den var inte svallad.

Typologiskt kan den cylindriska spånkärnan och spånmaterialet dateras till mellaneneolitikum. Tvärpilen skulle i princip kunna vara äldre, men pilar av denna typ förekommer även i mellaneneolitiska sammanhang (Fig. 9). Eftersom de fyndförande horisonterna inte grävdes igenom vid utredningen går det i nuläget inte att få en rättvis bild av fyndmängden på platsen (se Undersökningsiakttagelser).

Fig 9. På bilden syns ett urval av det påträffade fyndmaterialet från Int. Nr 159, två cylindriska spånkärnor, en tvärpil och två spån. Foto: Magdalena Eriksson/Göteborgs Stadsmuseum

Övriga fynd från utredningen utgjordes av enstaka flintor och sentida historiskt material. Fyndmaterialet från Int. nr 159 togs in för klassificering men har inte registrerats i museets fynddatabas. Emellertid har de sparats för registrering vid en eventuell framtida förundersökning av den nyupptäckta fornlämningen. Flintan har sorterats enligt Sorteringsschema för flinta (Andersson m.fl. 1978).

Vatten

De fynd av antikvariskt intresse som påträffades under utredningen i Sävåån framkom i det kulturlager/utkastlager som dokumenterades utanför Kvibergsnäs landeri. Fyndmaterialet utgjordes huvudsakligen av keramik-, glas-, porslin- och kritpipsfragment. En del av fynden som påträffades, löst liggandes på botten samt i provgroparna, var av tydlig högre ståndskarakter. Bland de fynd som indikerade en högre ståndstillhörighet fanns bl.a. delar av en karaff i kristall. Keramiken bestod huvudsakligen av yngre rödgods och flera fragment av fat med piplerdekor noterades (Fig. 10).

Fig. 10. Exempel på fyndmaterial påträffat i utkastlagret utanför landeriet.
Foto: Jens Lindström/Bohusläns museum.

Utöver materialet från utkastlagret utanför Kvibergsnäs landeri gjordes inga övriga fynd av antikvariskt intresse. Däremot gjordes flera fynd av mer recent karaktär. Det konstaterades att Sävåån tydligen har tjänat som alternativ soptipp under framförallt andra halvan av 1900-talet och fynd som oljefat, motorcyklar, gräsklippare, tvättmaskiner, hästskor etc. hörde inte till ovanligheterna.

TOLKNING OCH DATERING

Land

Den nyupptäckta fornlämningen med Int. Nr 159 har tolkats som lämningarna efter en mellaneneolitisk boplats/aktivitetsyta. Dateringen bygger på fynd av en fragmenterad cylindrisk spånkärna, en osäker sådan, spån av gropkeramisk typ samt en

trolig tvärpil. I övrigt hittades drygt 20 flintavslag samt en del övrig slagen flinta i de schakt som låg inom området för boplatsen. I detta sammanhang skall man komma ihåg att gropperamiska ledartefakter som cylindriska spånkärnor förekommer under såväl tidig- som mellan-neolitikum (jfr ex Nordqvist 1997). Därmed får den generella mellan-neolitiska dateringen av boplatsen/aktivitetsytan ses som preliminär i väntan på eventuella vidare undersökningar av platsen.

Fornlämningsområdet utgörs av den högst belägna delen av det bergsområde som ligger i utredningsområdets sydvästra hörn. Under den aktuella perioden var havsnivån ca 15 m högre än idag (Påsse 2001). Boplatsen/aktivitetsytan utgjordes då av en drygt 8000 m² stor holme som låg i inloppet till en havsvik som skar in i landskapet. Dryga 200 m väster om den lilla ön låg en större ö, där man också funnit mellan-neolitiska boplatslämningar (Fig. 11, 12, se Gö 87, 88 i stycket topografi och fornlämningsmiljö).

Det ligger nära till hands att tolka lämningarna som aktivitetsytor kopplade till exempelvis fiske. De grunda vattnen mellan öarna och fastlandet har säkerligen givit idealiska förutsättningar för dylika verksamheter.

Mellan-neolitiska boplatser av gropperamisk karaktär har traditionellt tolkats som lämningar efter grupper av människor som först och främst levde av fångst och jakt och i mindre utsträckning av åkerbruk och boskapskötsel. Det har även framförts alternativa tolkningar där man velat se den specifika gropperamiska artefaktuppsättningen som en återspeglning av vissa speciella aktiviteter, istället för att fynden skall betraktas som kulturindikerande i traditionell bemärkelse (Nordqvist 1997:152 ff).

Vatten

I utkastlagret i vattnet utanför landeriet Kvibergsnäs, område 1, påträffades rikligt med keramik-, glas-, porslin- och enstaka kritpipsfragment. En preliminär bedömning av keramiken visar på en stor kronologisk spännvidd från 1600-tal t.o.m. 1900-tal, d.v.s. hela landeriets verksamhetsperiod.

I vattnet nedanför landeriet Kvibergsnäs påträffades ett antal eroderade träpålar, anläggning 1, vilka rimligen utgör lämningarna av en träbrygga som finns återgiven på en karta från 1870-talet och på ett fotografi från sekelskiftet 1800/1900 (Fig. 14, 15). Möjligen uppfördes bryggan i samband med introduktionen av ångbåstrafiken på Sävån i slutet av 1800-talet. Det var då möjligt att färdas med ångslup uppför Sävån mellan Lilla Bommen i Göteborg och Partille (Rollof 1981:47). Ovanstående argument utesluter dock inte möjligheten att det funnits en brygga på platsen långt tidigare.

Den nyupptäckta pålanläggningen, anläggning 2, utgörs av ett ca 60 meter långt pålstråk och det löper i öst-västlig riktning utmed Sävåns norra strand. Möjligen har anläggningen fungerat som ett stranderosionsskydd alternativt en strandnära

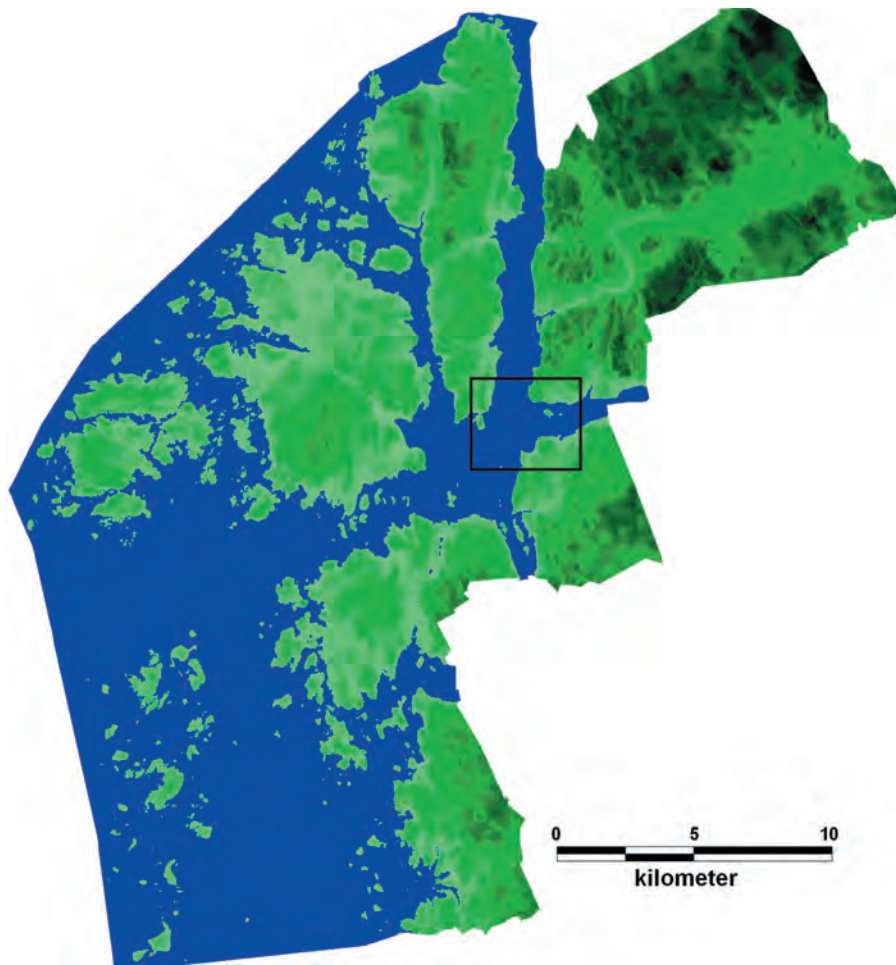

Fig. 11. Översiktsskarta med 15 meters nivå över havet inlagd i Göteborgsområde. Rektangeln markerar nä området för Int. Nr 159, se Fig. 12. nedan.

Fig. 12. Detaljsskarta med 15 metersnivå över havet inlagd i närområdet till Int. Nr 159. På kartan är även närliggande boplatser med mellanneolitiskt material markerade.

hägnad. Ytterligare en tolkningsmöjlighet är att det rör sig om någon typ av fast fiskeredskap. Två prover skickades till Poznań Radiocarbon Laboratory i Polen för ¹⁴C- analys. Ett av proverna daterades till 1600-tal och det andra gav en helt modern datering och var därmed uppenbart kontaminerat (bilaga 3). Landeriet Kvibergsnäs etableras i slutet av 1600-talet och landområdet norr om pålstråket har troligtvis ingått i Kvibergsnäs domäner (se Kartstudier nedan). Rimligtvis uppfördes anläggningen i samband med den ökade aktiviteten i området i samband med landeriets etablering.

Intill den nybyggda Kvibergsbron, nedanför Kvibergs kasernområde, påträffades en ansamling grova pålar, ca 0,25 m i diameter, intill den norra åstranden, anläggning 3. En liknande ansamling pålar noterades i vattenbrynet även på den motsatta sidan i ån och pålansamlingarna skulle kunna utgöra resterna av en äldre träbro som uppfördes av Göta ingenjörskår 1927 och som revs i samband med uppförandet av den nya Kvibergsbron i början av 2000-talet. I samma område låg även Kvibergs brygga som uppfördes i samband med anläggandet av Kvibergs kaserner i början av 1890-talet och 1906 uppfördes ett kallbadhus på pålar i vattnet intill bryggan (Andersson 1994:84).

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Land

Området för den nyupptäckta fornlämningen med Int. Nr 159 bör skyddas från exploatering (bilaga 1, Fig. 21). Inom fornlämningsområdet finns även registrerade naturvärden i form av jättegrytor, vilket ytterligare bör stärka skyddet. Inga ingrepp eller markarbeten får göras inom fornlämningen utan tillstånd från länsstyrelsen i enlighet med kulturminneslagen.

Om en exploatering inte kan undvikas bör den nyupptäckta fornlämningen förundersökas, så att man därigenom kan bringa mer klarhet i boplatzlämningens datering, karaktär, rumsliga begränsningar och vetenskapliga potential inför vidare planerad exploatering.

På övriga ytor inom utredningsområdet framkom inget som ur antikvarisk eller arkeologisk synpunkt förhindrar den planerade bebyggelsen.

Vatten

Bohusläns museum gör bedömningen att kulturlagret utanför Kvibergsnäs landeri, område 1, och pålstråket, anläggning 2, är att betrakta som fasta fornlämningar och att de bör skyddas från exploatering (bilaga 1, Fig. 25). Om exploatering inte kan undvikas i de berörda områdena bör de nyupptäckta fornlämningarna förundersökas i syfte att närmare fastställa respektive lämningens omfattning och vetenskapliga potential. Brygglämningen nedanför landeriet, anläggning 1 samt pålanläggningen, anläggning 3, utgör enligt Bohusläns museum ej fast fornlämning.

KARTSTUDIER

I utredningens målsättning framgår att kartstudierna främst genomförts i syfte att utreda förekomsten av kulturhistoriskt intressanta miljöer och byggnader inom utredningsområdet (Fig. 13). Följer man äldre lantmäterikartor bakåt i tiden framgår det att de låglänta delarna av utredningsområdet utgjort åkrar för odling och bete åtminstone ner till slutet av 1600-talet. Vid denna tid var stora delar av jordbruksmarkerna knutna till Kvibergsnäs landeri. Som ovan nämnts är landeriet det enda i Göteborg som har ekonomibyggnader och mangårdsbyggnader bevarade. Detta gör landeriet till en unik kulturhistorisk miljö. I ljuset av detta har arkivarbetet främst fokuserats på en studie och en dokumentation av landeriet.

Fig. 13. Geometrisk karta från 1696 över området kring Kvibergsnäs landeri. Landeriet syns i kartans östra del.

LANDERIER

Ett landeri var en avgränsad mark som tillhörde staden och som låg utanför det bebyggda stadsområdet. Magistratet fördelade arrendena på stadens mark. Syftet med att inrätta landerier var att ge möjlighet för stadens invånare att bruka jorden. Städernas befolkning var beroende av sitt självhushåll av jordbruksprodukter vid sidan om hantverk, handel och förvaltning.

Landerierna arrenderades ut till personer med bostad i staden. Därmed kunde familjens tomtmark inne i staden användas till annat än byggnader för djurhållning och förråd. Besittningsrätten kunde säljas däremot inte marken som ju var stadens. Landerierna kom i stor utsträckning att arrenderas av magistratens ledamöter och

framstående köpmän. Arrendatorerna bebodde landeriet främst sommartid. Tidigt tycks små stugor ”arbetarbostäder” ha byggts på landeriernas marker. De flesta stadsbor hade inte tillgång till landerimark utan odlade för husbehov i små kålgårdar i anslutning till bebyggelsen.

Göteborg övertog de landerier som var etablerade av Nya Lödöse, t.ex. Kviberg från år 1473. Städernas jordbruk avvecklades under 1800-talet och på 1860-talet började staden lösa in landerierna från den ”ständiga besittningsrätt” som arrendatorerna så småningom fått. År 1899 löste Göteborg stad in Kvibergsnäs landeri (Fischer 1923 och Enhörning 2004).

KVIBERGSNÄS LANDERIS HISTORIK

Landeriet tillhörde stadens 12:e rote nr 3. Gustaf II Adolf engagerade holländska bönder för att utveckla det svenska jordbruket med boskapsskötsel och mejerihantering. De fick till att börja med bruka delar av Nya Lödöses landerimark för sitt mönsterjordbruk.

År 1656 fick burggreve Israel Norfelt ensam besittningsrätten till Kvibergsnäs landeri. (Under 1600-talet var burggreven den högste juridiske och militäre ämbetsmannen i Göteborg och Malmö. Källa: NE)

Sekreteraren L Böcker fick år 1690 ensam besittningsrätt och under hans tid tillkom nya byggnader och en trädgårdsanläggning.

Under 1700-talet bytte landeriet ägare flera gånger bl a ägde muraråldermannen J S Rancke landeriet en tid. Det var då bebyggt med ett relativt stort bostadshus, ladugård och uthus.

Åren 1799-1847 ägdes Kvibergsnäs av konsul Jonas Malm med familj. Under hans tid fick landeriet i huvudsak sitt nuvarande utseende med huvudbyggnad och två bostadsflyglar samt ekonomibyggnader uppförda kring en sluten gård (Fig. 14).

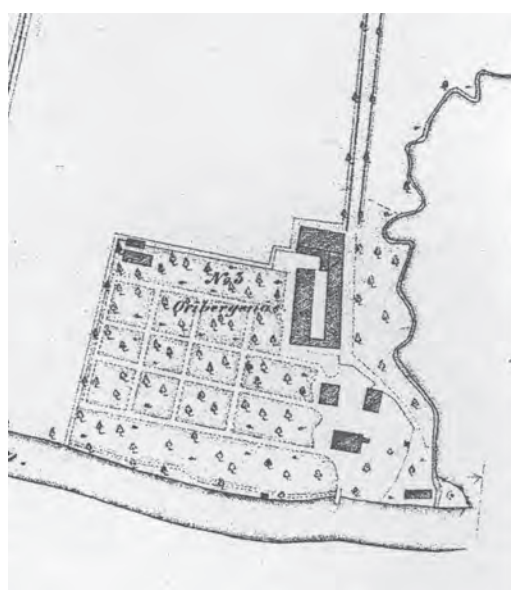

Fig. 14. Utsnitt ur karta från 1877.
På kartan syns landeriets byggnader,
trädgård och allé.

Enligt bouppteckningen uppfördes ladugården 1789. Pga brand skadades den ena bostadsflygeln på 1880-talet och återuppfördes med ungefär samma utseende.

Stadsfullmäktiges Handlingar 1899 beskriver och värderar landeriets olika byggnader. Förutom de byggnader vi ser idag tas bl a upp tre avträdeshus, bryggerhus och två lusthus. Ladugårdsbyggnaden är här högst värderad, 20 000:- medan stora boningshuset (med fler än 10 rum) värderas till 12 000:- (GSM arkiv). Under 1940-talet genomfördes en större renovering och byggnaderna blev ”hemsysterskola”.

Ekonomibygnaderna nyttjades fram till 1973 för jordbruksändamål. 1978 – 85 restaurerades delar av anläggningen genom ett projekt som drevs av Chalmers Tekniska Högskola. En del av ladugårdens nordvästra del har rivits (Fig. 15, 16).

Fig. 15. Huvudbyggnaden med sin trädgård och brygga vid Sävån.
Foto: Axel Larsson år okänt.

Ägarlängd:

1656 fick burgreve Israel Norfelt besittningsrätten till Kvibergsnäs.

1690 L Böcker ägare. Besittningsrätt.

1701 Borgmästare H. von Gerdes.

Flera olika ägare.

1755 Rancke (bouppteckning 1761)

1799 konsul Jonas Malm till bouppteckning 1808

1847 kronomagasinsföreståndaren Gustaf D Schmidt.

1869 Broddelius

1899 staden inlöste besittningsrätten.

1900 Corps de Logi bostad för högre officerare.

(Projekt Kvibergsnäs Arbetsprogram 1985-87 Chalmers Tekniska Högskola 1984.

Göteborg Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ett program för bevarande del II 2000)

Fig. 16. Bilden visar den kullerstenslagda gårdsplanen på den kringbyggda ladugården.
Foto: Hjalmar Wijk 1947.

KVIBERGSNÄS BESKRIVNING OCH KARAKTÄRISERING

Kvibergsnäs landeri består idag av huvudbyggnad, två bostadsflyglar, ladugård, trädgård och allé. Huvudbyggnaden bildar tillsammans med flygelbyggnaderna en symmetrisk gård med en planterad mittrundel som omsluts av grusade gångar. Bostadshuset har en stående panel och är målade i ljust gult med vita detaljer. Trädgården sträcker sig ner till Sävån. Ladugårdskomplexet som är rödfärgat bildar en kringbyggd och stensatt ekonomigård åtskild från mangården och placerad längs vägen, som omsluts med en allé.

Ladugårdskomplexet består av fyra längor uppförda runt en sluten stenlagd gård. Både liggtimmer och stolpverkskonstruktion förekommer. Fasaden är klädd med stående lockpanel. Södra delen närmast bostadshuset är en låg envåningsbyggnad försedd med torn, vällingklocka och en dörr mot trädgården. Den östra längan har en utskjutande överdel mot gården, ett skullutskott. Ett portlider leder in på den kringbyggda gården från infartsvägen. Ladugårdens västra del är delvis riven.

Bostadshuset är uppförda av liggtimmer i två våningar med huvudbyggnaden något högre än flyglarna. Huvudbyggnadens entréfasad är klädd med slät stående panel och har en mycket elegant utformad ingång i nyklassicistisk stil. Mittpartiet är framdraget och avslutas uppåt med en triangelformad frontespis. Huvudentren omges av joniska pilastrar och har en pardörr med skulpterade ornament. Bostadshusens övriga fasader är klädda med stående locklistpanel. Inne i huvudbyggnaden finns kakelugnar i nyklassicistisk stil.

Allén sträcker sig från landeriets byggnader till Kvibergsvägen, tidigare sträckte sig allén upp till berget "Blåsås". Delar av allén finns kvar också norr om Kvibergsvägen (Fig. 17, 18, 19).

17

18

19

Fig. 17, 18, 19. Bilder som visar landeriet från januari 2005. Foto: Karin Nordström

KVIBERGSNÄS LANDERI KARTSTUDIER

- Karta 1696 Eric Kruus visar att Kvibergsnäs landeri var bebyggt och visar dess omfång. Huvud delen av marken var äng (mager). Lantmäteriet Geometrisk avmätning N31-1:43
- Karta 1800 visar en trelängad ladugård på platsen där ladugården står idag. Ett bostadshus placerat ungefär där den västra flygeln står idag. En allé finns redovisad som sträcker sig upp mot berget. GSM arkiv Kapsel 8 B 19.817
- Karta 1877 redovisas byggnaderna ungefär så som de står idag med tillägg för två små byggnader i öster, en vid ån/bäcken och en vid huset, Allén redovisas även på denna karta. GSM arkiv Kapsel 170 Kopia från 1877 års kartaöver del av Göteborg upprättad av Brandel
- Uppmätning av trädgården 1939 redovisar 11 byggnader. GSM arkiv Kapsel 170. Gma 4459

ANTIKVARISK BEDÖMNING AV KVIBERGSNÄS LANDERI

Kvibergsnäs landeri är av byggnadsminnesklass och bör skyddas genom kulturminneslagen kap 3 och genom bestämmelser i detaljplan. Det är ytterst angeläget att hela landerianläggningen varsamt rustas upp och bevaras.

Landerier utgjorde en viktig del i Göteborgs stads etablering. Kvibergsnäs landeri är det enda landeri där både bostadshus och ekonomibyggnader finns kvar. Dessutom omges det fortfarande delvis av obebyggd mark, trädgård och allé.

Ekonomibyggnaden är särskilt intressant då landerier etablerades för jordbruksändamål och endast i andrahand för bostadsändamål. Det är dessutom få ladugårdar bevarade från tiden före 1800-talets mitt. Kvibergsnäs huvudbyggnad är ett intressant exempel på den nyklassicistiska träarkitekturen i Göteborg kring sekelskiftet 1800.

UTREDNINGRESULTATEN I SAMMANFATTNING

Med anledning av planerad bebyggelse i Kviberg, Göteborgs kommun, genomfördes en arkeologisk utredning inom ett drygt 37 hektar stort planområde. I utredningen ingick även en undervattensarkeologisk del i anslutning till Sävån samt en bebyggelseantikvarisk dokumentation av Kvibergsnäs landeri.

Under den landbaserade delen av utredningen påträffades en ny fornlämning (Int. Nr. 159). På ett större bergsimpediment som låg i utredningsområdets sydvästra del hittades flinta av gropkeramisk mellaneneolitisk karaktär.

Boplatsen/aktivitetsytan utgjordes vid denna tid av en mindre ö i inloppet till en större havsvik. Strax väster om denna låg en större ö, där man tidigare funnit mel-

lanneolitiska boplatzlämningar av samma typ. På övriga ytor inom utredningsområdet hittades endast spridda flintfynd och en del sentida keramik.

Under utredningen i Sävån påträffades två nya fornlämningar i anslutning till den norra åstranden. En påle i en av anläggningarna har ¹⁴C-daterats till 1600-tal och den ingår i en ca 60 m lång sammanhängande konstruktion som förmodligen utgjort ett stranderosionsskydd alternativt en hägnad eller en fast fiskeanläggning. I vattnet utanför Kvibergsnäs landeri påträffades ett utkastlager innehållande keramik-, glas- och kritpipsfragment samt lämningarna av en brygga. Därtill påträffades två pålanläggningar som i dagsläget inte bedöms utgöra fornlämningar, dels en brygglämning nedanför landeriet och dels en ännu ej daterad pålansamling intill den nybyggda Kvibergsbron.

Vad gäller Kvibergsnäs landeri är landeriet det enda där både bostadshus och ekonomibyggnader är bevarade i Göteborg. Landeriet går tillbaka till mitten av 1600-talet. Dagens byggnader härstammar dock från 1700-talet. Göteborgs Stadsmuseum anser att anläggningen som är av byggnadsminnesklass bör skyddas genom kulturminneslagen kap 3 och genom bestämmelser i detaljplan.

LITTERATUR

- Andersson, Stig, m.fl. 1994. *Kvibergs kaserner – militär byggnation under ett sekel*.
- Andersson, Stina, m.fl. 1978. Sorteringsschema för flinta. *Fyndrapporter 1978*, s. 215-252.
- Caldenius, Carl. 1946. Skredet vid Säveån. *Sveriges geologiska undersökning. Årsbok 39 (1945) N:o 9*.
- Edsler, Eva. 1999. Bastardsvärdet i Säveån. *Stiftelsen Västsvensk konservatorsateljé. Årsskrift Nr 10*. 1998. Göteborg.
- Fischer Ernst. 1923. *Göteborgs landerie*
- Enhörning, Gunilla. 2004. *Landerierna i Göteborgs stadsbyggande*, Chalmers tekniska högskola.
- Göteborg Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ett program för bevarande del II 2000*
- Järpe, Anna. 1986. *Medeltidsstaden 60 – Nya Lödöse*.
- Marstrandstidningen 6/8 1937*. Kanonkulefynd i Säveån.
- Nordqvist, Bengt. m. fl. 1997. Gropkeramikerna – fanns de? Materiell kultur och ideologiska förändringar. *Regionalt och interregionalt*, Red Mats Larsson & Eva Olsson.
- Projekt Kvibergsnäs Arbetsprogram 1985-87*. Chalmers Tekniska Högskola 1984.
- Påsse, Tore 2001. An empirical model of glacioisostatic movements and shore level displacement in Fennoscandia. SKB R-01-41. Swedish Nuclear Fuel and Waste Management Co. Stockholm 1-59.
- Rollof, Yngve. 1981. *Sveriges inre vattenvägar – Del 4. Västergötland, Östergötland, Göta kanal*.
- Stadsfullmäktiges Handlingar 1899*, GSM arkiv.